

שיעורי כזית וכביצה

יחיאל לב

ראשי פרקים:

לעילוי נשמת

אוריה שלומית

בת סימה

פתיחה

גודל הביצה

האם נתמעטו הביצים?

מחלוקת האחרונים

ראיות לשיטת הגר"ח נאה

פסיקת ההלכה

גודל הזית

מחלוקת הראשונים

שיטה מחודשת - כזית כפשוטו

פסיקת האחרונים

מדידה בנפח או משקל

סיכום

פתיחה

כאשר אנו פוגשים בשיעורי הנפח המצוינים בהלכה, לא פעם מתעוררת תמיהה פשוטה: כיצד שיעורים כמו 'זית' ו'ביצה' מגיעים על פי הגדרים ההלכתיים לגודל של 28 או 56 סמ"ק בהתאמה (לשיטות המקילות), למרות שמספרים אלו כלל אינם תואמים את גודלם האמיתי של זית וביצה כפי שאנו רואים. במאמר הבא ננסה לענות על שאלה זו, ולראות כיצד השתלשלה הפסיקה ההלכתית עד שהגיעה לגודל השיעורים שאנו מכירים היום. בדברינו נראה שבתוך סוגיה סבוכה זו ישנן מחלוקות במספר נושאים מרכזיים שהכרעה לחומרה בכלם מובילה לשיעורים שרחוקים מאד מהזית והביצה שאנו רואים סביבנו.

המחלוקת הראשונה קשורה לשאלה האם הביצים בגודלם הנוכחי אלו אותם ביצים עליהם דיברו חז"ל, או שמא נשתנו הטבעים והביצים שלנו קטנו באופן משמעותי?

הכרעה בשאלה זו כמובן משפיעה על השאלה כיצד למדוד שיעורי נפח שמידתם נמסרה לנו באופן של מספר ביצים. נושא נוסף בו נפלה מחלוקת הוא היחס בין זית לביצה: ממקורות שונים עולה כי ישנו יחס מסוים בין זית לביצה, אלא שלא ברור מהו אותו יחס, האם זית הוא חצי ביצה? שליש ביצה? או פחות מזה? ההכרעה בשאלה זו קושרת אותנו לנושא הראשון, לאחר שהכרענו מהו גודל הביצה ומהו היחס * , המאמר מבוסס על שיעור ששמעתי מהרב שמואל אריאל. במידה של כזית.

למרות שיש כאן שני שאלות שקשורות זו בזו, אין הכרח לפסוק דווקא לחומרא או לקולא בשני העניינים. דהיינו, אם נכריע לחומרא בגודל הביצה, זה לא מחייב להכריע כך גם בשאלת היחס בין זית לביצה, כיוון שאלו שני נושאים שונים. נושא נוסף שנתון במחלוקת הוא אופן המדידה: האם מודדים על פי נפח או משקל, בשאלה זו נחלקו האחרונים ונזכיר דבריהם בקצרה בשולי הדברים.

אנו פוגשים לראשונה תיאור של הצורה המדויקת לפיה יש למדוד את שיעורי הנפח ההלכתיים, במשנה במסכת כלים (יו, ו ח). המשנה מתארת מהו גודל הביצה והזית עליהם דיברו חז"ל בשיעוריהם, והיא כותבת כך:

כביצה שאמרו - לא גדולה ולא קטנה, אלא בינונית...

כזית שאמרו - לא גדול ולא קטן, אלא בינוני, זה אגורי...

ניתן לראות כאן בפשטות שהשיעורים המקוריים נוסדו על פי הזית והביצה הטבעיים שנמצאים בסביבתו הקרובה של האדם, ואפשר בקלות לשער על פיהם גודל של מאכלים. על הנחה זו אכן אין מחלוקת בקרב הפוסקים, אלא שהמחלוקות מתחילות מהשאלה האם גם בימינו אנו אפשר לקבוע שיעורים לפי גודל הביצה והזית המצויים סביבנו. במשך דורות רבים בעם ישראל, השתמשו חכמי ישראל במידות טבעיות אלו כדי למדוד את שיעורי חז"ל. כך למשל השו"ע לפני 500 שנה, כאשר הוא מבאר כיצד מודדים שיעור חלה (או"ח תנו, א), כתב בפשטות שלוקחים מ"ג ביצים ומכניסים אותם לכלי מלא מים, וכך מודדים את השיעור.

גודל הביצה

האם נתמעטו הביצים? מחלוקת האחרונים

ישנם בחז"ל שני סוגים של מידות: מידות נפח ומידות אורך. מערכת מידות הנפח מבוססת על הביצה, שכל המידות הם כפולות שלה (לוג, סאה, קב וכו'). וכך גם מידות האורך מבוססות על המידות הטבעיות של אצבע ואמה, כל המידות הם כפולות של מידות אלו. ישנו יחס מתמטי בין מידות הנפח למידות האורך, הגמרא בפסחים קובעת את היחס ביניהם: "רביעית של תורה – אצבעיים, על אצבעיים, ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע". אם כן, ברגע שאנו יודעים את מידות הנפח, אפשר כבר לחשב בקלות את מידות האורך, ולהיפך.

אלא שכאשר באו הפוסקים לעשות מדידה במציאות של יחס מתמטי זה, הסתבר שהוא לא עובד. הצ"ח ביצע ניסוי שכזה, ולמרבה הפלא הוא גילה שצריך להכניס כמות של פי שניים ביצים כדי להגיע למידות האורך שחז"ל כתבו.¹ דהיינו, כאשר הוא הכניס שיעור חלה שהוא מ"ג ביצים בכלי, הוא ראה שהוא מגיע רק לחצי ממידות האורך האמורות לצאת לפי החישוב של חז"ל. מכאן הוא הגיע למסקנה הפשוטה ש'נשתנו הטבעים' וכך הוא כותב (פסחים קטז ב, ד"ה "והואיל"): 'שני שיעורי חלה מכחישים זה את זה...ועל כרחנו הביצים בזמננו נתמעטו...', למסקנת דבריו יוצא שאם אנו רוצים למדוד את שיעורי חז"ל על פי הביצים בימינו, אנו צריכים לקחת כמות של פי שניים כדי להגיע לשיעור הנכון. בדורות האחרונים, ה'חזון איש' הלך בשיטה זו והיא נקראת על שמו, לכן כאשר אנו רוצים לדבר על השיעור הגדול יותר, אנו מכנים אותו 'שיעור חזו"א'.²

יש שחלקו על הצ"ח בקביעה זו שהטבעים השתנו. לדבריהם, אנו נשארים עם ההבנה הפשוטה ששיעורי התורה נכונים כפי שהם גם בימינו, ולכן כביצה זהו גודל ביצה בינונית של ימינו. כדי ליישב את הסתירה במציאות, נאמרו מס' תירושים שבעיקרם פשוט מסבירים אחרת מהי בדיוק מידת האצבע של חז"ל, וכך הנוסחה מסתדרת. זוהי שיטתו של הגר"ח נאה. למשל, במידות האורך, טפח: גר"ח נאה – 8, חזון איש – 9.6. במידות הנפח הפערים הם הרבה יותר משמעותיים, רביעית: גר"ח נאה – 86 סמ"ק, חזון איש – 150 סמ"ק.³

¹ מקובל לומר שהצ"ח הוא הראשון שגילה בעיה זו, אלא שקדם לו כבר התשב"ץ. בשו"ת התשב"ץ (ג, לג) העלה סתירה זו, אלא שלא הציע פיתרון, אלא רק פסק להחמיר כשיעור הגדול שיוצא על פי המדידה של מידות האורך. גם הבית יוסף (אבקת רוכל, נב-נג) התייחס לסתירה זו, וכן בשו"ת המבי"ט (א, קמג). המבי"ט שם מעיר לעניין מדידת מקווה כי האורך זהו השיעור העיקרי ועל פיו יש למדוד. לשיטתו, שיעור מ' סאה המוכר לנו הינו רק כלי מעשי למדידת הכמות, אך הוא אינו השיעור העיקרי, ומוכיח זאת מלשון הרמב"ם בפרק ד' מהלכות מקוואות.

² יש לציין שיטה נוספת של ר' אשר וויס. לדבריו, כאשר יש סתירה בין שני השיעורים, הולכים בכל מקום לפי עניינו. שיעורי התורה שמקורם בנפח, שם נמדוד לפי הביצים שלפנינו היום, כגון שיעור חלה, מאכלות אסורות וכו', כיוון שזוהי מערכת של שיעורי נפח והם העיקר. ואילו שיעורי התורה הקשורים באורך, כגון מחיצות, שם יש למדוד על פי מערכת מידות האורך (אצבע, אמה). אין צורך ליישב את הסתירה בגמרא, אלא למעשה ננהג בכל מקום לפי עניינו. והוא אף הוסיף והעיר שגם אם הביצים השתנו כטענת הצ"ח, אין בכך שום גריעותא, כי אם חז"ל נתנו לנו שיעור ביצה, ברור שלא היתה כוונתם שנדע מה היה גודל הביצה לפני אלף שנה, אלא הכל לפי אותו הדור, כמו שנכתב בתשובות הגאונים. (שמעתי ממנו בשיעור בע"פ).

³ הסיבה לכך שבמידת הנפח הפער הוא כה גדול לעומת מידות האורך, נעוצה בכך שעל פי הנוסחה של חז"ל מידות הנפח תלויות במידות האורך. לכן, פער קטן בין שיעור האצבעות, לאחר שמכפילים אותו פי כמה וכמה על פי הנוסחה, הופך לפער משמעותי בשיעורי הנפח.

ראיות לשיטת הגר"ח נאה

אנו רוצים לטעון ששיטה זו היא השיטה היותר מסתברת, ויש לכך מספר ראיות בעיקר מהמציאות:

- אם נמדוד כיום אמה בינונית של אדם מבוגר היא תהיה 48 ס"מ כשיעור הגר"ח נאה, ולא 60 ס"מ כשיטת החזון איש.
- כדי ליישב את הסתירה במציאות הצל"ח בחר לקבוע כי הביצים התקטנו. טענה זו היא קצת קשה ויותר מסתבר לומר שהאצבעות של האדם השתנו, משתי סיבות. ראשית, לטעון שהאצבעות גדלו זוהי טענה הגיונית, שהרי גוף האדם בהחלט השתנה והתעצב במרוצת הדורות. בנוסף לכך, הפערים בשיעורי הנפח הם מאד גדולים, ואילו בשיעור האורך הפערים הם קטנים, לכן עדיף לומר שהאצבעות נשתנו בשיעור מועט, מאשר לומר שהביצים התקטנו בצורה חריגה עד כדי כך שגודלם שווה לחצי מהביצים שהיו בזמן חז"ל.
- הרמב"ם בפירוש המשנה עושה את ההמרה משיעורי רביעית לשיעור ה'דרהם' שהיה מקובל בזמנו, ואם עושים מדידה רואים ששיעור זה מתאים לדעת הגר"ח נאה. ישנם משקלים עתיקים שקיימים מתקופתו של הרמב"ם שכתוב עליהם 10 דרהם, ואם עושים את החישוב רואים שגם לפי הרמב"ם הרביעית היא כשיטת הגר"ח נאה.

פסיקת ההלכה

כאשר אנו באים לפסוק את ההלכה במידות שיעורי חז"ל, צריך לדעת שכל שיטה היא גם לקולא וגם לחומרא. דהיינו אם החזו"א טען שהשיעור היום הוא גדול בהרבה משיעורו של הגר"ח נאה, זה אמנם חומרא לעניין אכילת מצה בליל הסדר, אבל זו קולא לעניין פרצה בגדר שמבטלת את העירוב. שהרי לשיטתו רק פירצא בגודל מסוים תבטל את העירוב, ולדעת הגר"ח נאה פירצה קטנה יותר תיחשב כבר שמבטלת את העירוב ולא ניתן לטלטל במקום זה. החזו"א סבר בהתחלה ללכת לשיטתו גם לחומרא וגם לקולא, אבל למסקנה הוא פוסק ללכת כשיטתו רק כאשר הוא לחומרא.⁴ באופן כללי ניתן לומר כי הפוסקים הספרדים קיבלו עליהם את שיטת הגר"ח נאה, ולעומתם הפוסקים האשכנזים הלכו בשיטתו של החזו"א להחמיר.

גודל הזית

כאשר אנו באים לדון בגודל שיעור הזית, לכאורה השאלה היא הרבה יותר פשוטה. כפי שראינו לעיל במסכת כלים, חז"ל הגדירו לנו ששיעור כזית הוא כגודל זית בינוני, וכך לכאורה יש לנהוג גם בימינו. אמנם בקשר למידת הביצה, חז"ל כתבו לנו יחס בינה לבין מידות האורך, והוא זה שיוצר את כל המחלוקות בשאלה מהו שיעור הביצה בימינו. אבל לגבי שיעור כזית לא נאמר בחז"ל שום יחס מפורש בינו לבין מידות אחרות, ולכאורה לא אמורה להיווצר מחלוקת בשאלת גודלו. אלא שהשאלה מתעוררת בעקבות דברי הראשונים שקבעו יחס בין הזית לביצה, ע"י השוואה בין סוגיות שונות.

מחלוקת הראשונים

הגמרא ביומא (פ, א) קובעת כי "אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת", ובדומה לכך הגמרא בכריתות (יד, א) אומרת כי "אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים", מכאן מוכיח התוס' במסכת יומא בפשטות שזית שווה לחצי ביצה, והובאו דבריו בבית יוסף (או"ח תפו, א).

הבעיה הראשונה המתעוררת אל מול הקביעה הזו של התוס' היא שהמציאות מוכיחה אחרת לגמרי. אם ניקח זית וביצה בימינו, נראה שהביצה גדולה מהזית ביחס של הרבה יותר מפי שניים. וודאי יוקשה

⁴ עיין בהקדמה לספר 'שיעורי מקווה' של הגר"ח נאה שם הביא את מכתבו של החזו"א בעניין הוויכוח ביניהם בנושא השיעורים. ובשו"ת 'תשובה מאהבה' כתב שהציע בפני הצל"ח לומר שמדידתו היתה מוטעית כיוון שגודל אצבעותיו חריג משל אדם ממוצע, והצל"ח חיך אליו כאות הסכמה. אלא שהחזו"א לועג לטענה זו, וכותב שברור שחייך זה אין כוונתו לאות הסכמה, אלא בדיוק להיפך.

לשיטת החזו"א שטען כי הביצה של ימינו קטנה מהביצים של פעם, ואז הפער גדל באופן הרבה יותר משמעותי.⁵

בנוסף לכך בסוגיות שונות מוכח שלא כדברי התוס'. יש סוגיות מהם מוכח שגרוגרת היא שליש ביצה, ויש סוגיות אחרות מהם מוכח שזית הוא קצת פחות מגרוגרת. אם כך, הזית הקטן מהגרוגרת לא יכול להיות חצי ביצה. התוס' אע"פ ציינו קושי זה ותירצו בדוחק שיש מחלוקת בחזו"ל האם גודל הגרוגרת הוא שליש ביצה, או שמא גודלה הוא חצי ביצה, ולפי האפשרות השנייה יוצא כי זית הוא בערך חצי ביצה.

מפסיקת הרמב"ם ניתן להוכיח שהוא חולק על שיטת התוס'. בהלכות שבת (ח, ה) הוא פוסק את הגמרא לפיה גרוגרת הוא שליש ביצה. אמנם הוא לא מגדיר בשום מקום את שיעור כזית, אולם בפשטות נראה שלדעתו זית הוא פחות משליש ביצה, שהרי יש גמרא מפורשת שזית הוא פחות מגרוגרת, וממילא זית הוא פחות משליש ביצה.

אלא שיוקשה על שיטת הרמב"ם עפ"י הסוגיות מהם הוכיח התוס' שזית הוא חצי ביצה! יש מס' תירוצים בראשונים לסתירה זו, נביא את התירוץ הכי פשוט אותו הביא התוס' בכריתות (יד, א ד"ה "אין בית"), וכך הוא כותב: 'אין בית הבליעה מחזיק יותר מב' זיתים - פירוש דרך אכילה', דהיינו דברי הגמרא כאן עוסקים ביכולתו של האדם לבלוע שיעור נפח של מאכל בדרך אכילה נורמלית, וזה שני זיתים. לעומת זאת, הגמרא ביומא הקובעת כי בית הבליעה מחזיק גודל של ביצה לא דיברה על דרך אכילה של אדם, שהרי אף אדם לא יכול לבלוע ביצה בבת אחת. לכן מוכרחים לומר שכוונת הגמרא שם לומר מהו השיעור שבית הבליעה של האדם יכול להחזיק בלי לבלוע, וזהו שיעור ביצה. אם כן, שתי הסוגיות לא עוסקות באותו שיעור, וממילא אין מקום להשוואה הקובעת כי שיעור זית הוא כחצי ביצה.

ישנם עוד ראשונים שמנסים לתרץ את הסתירה הזו בין הסוגיות, וממילא מדבריהם מוכח שהם לא סוברים כדעת התוס' ביומא שזית הוא חצי ביצה, שהרי לשיטתו אין כלל סתירה בין הסוגיות הללו, ושניהם משלימות את הקביעה לדעתו שזית הוא חצי ביצה.

יוצא אפוא בסיכום שיטות הראשונים, כי דעת התוס' ביומא היא דעת מיעוט ובשיטתו הלכו עוד מספר מועט של ראשונים, לעומתם עומדים הרבה ראשונים ובראשם הרמב"ם הסוברים כי זית הוא פחות מחצי ביצה.

שיטה מחודשת - כזית כפשוטו

ראינו שדעת הרבה ראשונים היא נגד שיטת התוס', ולדעתם שיעור הזית הינו פחות מחצי ביצה. א"כ, מהו השיעור המדויק לפי שיטתם? אנו רוצים לטעון שהם יסכימו לכך ששיעור כזית הוא בסביבות 4 סמ"ק, כפי גודלו הטבעי של זית שנמצא בימינו. ההסבר לכך הוא פשוט: רק אם רוצים ללכת בשיטת התוס' שזית הוא חצי ביצה, אז כדי לתרץ את הסוגיות מהם עולה שזית הוא פחות משליש ביצה, צריך להידחק ולומר שהזיתים קטנו. אבל שאר הראשונים שלא הולכים בשיטתו, מדוע לא יאמרו שהזית הוא כפי גודלו הטבעי?

אנו רוצים לטעון כך, כיוון שברור לכל שהנחת היסוד היא ששיעורי חז"ל הם המידות הטבעיות של הביצה, הזית והאצבע שאנו מכירים. רק כאשר אנו נדחקים מסיבות שונות, אנו נאלצים לומר שהטבעיים השתנו, כפי שראינו בדברי הצ"ח לעיל. אין ספק שאנו מתחילים מהשיעור הטבעיים הנמצאים סביבנו והם הנחת היסוד, כל עוד אין סתירה לכך ממקורות חז"ל. לכן, אנו רוצים לומר שהראשונים החולקים על התוס', סוברים כסוגיות הגמרא מהם מוכח ששיעור זית הוא פחות משליש ביצה, וכך אין שום סתירה מדברי חז"ל לכך ששיעור זית הוא כגודלו של הזית בימינו.

אמנם קביעה זו היא קצת מחודשת, אבל יש לה הוכחות ממספר מקומות בגמרא ובראשונים:

5 אפשר לכאורה לטעון שאולי הזיתים התקטנו. אלא שטענה זו קשה משני סיבות: ראשית, קשה לומר שהזיתים התקטנו בצורה כה דרסטית עד כי היחס גדל פי 7 מהיחס שהיה בזמן חז"ל. בנוסף, נמצאו במצדה גרעיני זיתים מתקופה קדומה, והם זהים לגודל גרעיני הזיתים של ימינו.

- הרשב"א (משמרת הבית) כותב 'שהן חמש עשרה ביצים, שהן הרבה משישים זיתים'. היחס בין 15 ל-60 הוא רבע, ואם הוא כותב שעדיין כמות זו של ביצים היא 'הרבה משישים זיתים', אז כנראה שזית הוא הרבה פחות מרבע ביצה.
- מהמשנה בנגעים (יג, ח) מוכח שטלית בגודל ג' על ג' אצבעות יותר גדולה מכזית. גם לפי החישוב שנעשה כאן, גודלו של הזית הוא מאד קטן.
- במשנה במנחות (מנחות כו, ב) יש מחלוקת האם יש קומץ פחות משני זיתים. כאשר אדם סוגר שלש אצבעות, יש בידיו כמות של קומץ, כפי שהכהן עושה כאשר הוא מקריב את המנחות. רואים מהמשנה שלדעת כולם קומץ ממוצע מחזיק יותר משני זיתים, אלא שחלקו האם יש ילד קטן שהקומץ שלו מחזיק אף פחות משני זיתים. בכל אופן, אם נאמר שזית הוא חצי ביצה, לא נוכל להכניס שני זיתים בקומץ של אדם, בוודאי לא לפי שיעור ביצה של החזו"א. ולכן גם מכאן נראה בפשטות ששיעור הזית הוא שיעור קטן בהרבה מחצי ביצה.

פסיקת האחרונים

לגבי פסיקת השו"ע, ישנה סתירה בפסיקת ההלכה. בהלכות פסח (תפ"ו, א) כותב 'שיעור כזית - יש אומרים דהוי כחצי ביצה'. ואילו בהלכות עירוב (או"ח שסח, ג) הוא פוסק כדעת הרמב"ם שגרוגרת היא שליש ביצה, ולפי זה יוצא שזית הוא פחות משליש ביצה, כפי שביארנו לעיל. בכל אופן, בהלכות פסח, הוא כותב שלכתחילה יש לאכול שני זיתים מצה באכילת מצת המצווה בליל הסדר. דין זה אינו אפשרי לביצוע אם אנו מניחים שזית הוא חצי ביצה. גם לפי שיעורו המיקל של הגר"ח נאה, יוצא שאדם צריך לדחוף לתוך פיו מצת מכונה שלמה, דבר שכנראה אינו אפשרי. אבל אם נאמר שהזית הוא בשיעור קטן בהרבה מחצי ביצה, אפשר בקלות להכניס לפיו בבת אחת שני זיתות של מצה. יוצא אפוא שגם לדעת השו"ע נראה כי זית הוא פחות מחצי ביצה, וכן כתב הילקוט יוסף⁶.

בסיכום דברינו עד כה, ישנם שני מחלוקות לגבי מדידת השיעורים, אך הם אינם בהכרח קשורות אחת בשנייה:

- א. כביצה - כמו ביצה שלנו (גר"ח נאה), כמעט פי שניים (חזו"א).
- ב. כזית - חצי ביצה (תוס'), אינו תלוי בביצה (רמב"ם וראשונים רבים).

ניתן לפסוק לחומרא כשיטת החזו"א בשיעור הביצה הגדול, ועם זאת אפשר להישאר עם שיעור הזית הקטן שאין קשר בינו לבין הביצה לדעת הרבה ראשונים, וכן כותב הרב נבנצאל⁷: "נמסר בעל פה בשם החזו"א שמעיקר דינא כזית הוא כשיעור הזית שבימינו..."⁸. כמובן שגם אפשר לפסוק אחרת מהראשונים הללו, כדעת התוס' שנותן יחס בין זית לביצה, ואז ההכרעה במחלוקת הראשונה משפיעה ישירות על גודלו של שיעור הזית.

מדידה בנפח או משקל?

לאחר שאנו מכריעים את שאלת המספרים לפיהם אנו מודדים את השיעורים, יש לדון בשאלה האם המדידה צריכה להיעשות לפי נפח או לפי משקל. אמנם בירקות כדוגמת המרור, אין הבדל בין 50 סמ"ק ל-50 גרם. אבל כאשר אנו עוסקים במאפים כדוגמת המצה הפער הוא משמעותי: 27 סמ"ק הם חצי מצה, ואילו במשקל - 27 גרם זה כמעט מצה שלימה.

⁶ "שגם דעת מרן השלחן ערוך אינה כהתוספות לכל מילי, שלא אמר כן אלא בסימן תפ"ו לענין מצה בליל פסח, שהיא מצוה מן התורה, ולכן החמיר להצריך לאכול חצי ביצה. אבל אין הכי נמי יודה הבית יוסף דלכל מילי כזית הוא פחות משליש ביצה, וכדעת הר"ף והרמב"ם..." (ילקוט יוסף קפד, הערה טז).

⁷ "ביצחק יקרא", הערות הרב נבנצאל למשנ"ב, סימן תע"ה.

⁸ הסטייפלר העיד שהחזו"א חילק לבני ביתו בליל הסדר זית מצה בגודל זית של ימינו.

בפשטות, מדידת השיעורים נעשית בנפח, כפי שכותב הרמב"ם בפירושו למשנה (חלה ב, ו): "ולא השמיעונו שיעור חלה במשקל, אלא במדה... וכל מי שנותן שיעור חלה במשקל, הרי זה טועה וטעותו ברורה מאד, אלא אם כן רצה לשער בקירוב ובמין מסויים".⁹

כך גם ניתן לראות בדברי השו"ע והרמ"א שדיברו על מדידה על פי נפח:

שו"ע או"ח תנ"ו, א: "שיעור חלה... מ"ג בצים וחומש ביצה בינונים... וכן ישער אותה, ימלא כלי מים... ואחר כך יתן מ"ג ביצים..."

שו"ע יו"ד שכ"ד, א, "הגה: כלי המחזיק עשר אצבעות על עשר אצבעות, ברום שלש אצבעות ותשיעית אצבע בקרוב, הוא שיעור החלה..."

פוסקי הספרדים בדורות האחרונים התחילו עם מדידה על פי משקל. אלא שגם לדעתם המדידה העיקרית היא על פי נפח, ומדידה על פי משקל נועדה כדי לעזור לאנשים למדוד בקלות. כך כותב הילקוט יוסף (קצוש"ע או"ח קעד): "והשיעור הוא בנפח, אלא שלא הכל בקיאים בנפח, והמשקל בדרך כלל מגלה לנו על הנפח... אך הבקיאים לשער בנפח בדיוק, יסמכו על הנפח, שהעיקר לשער בנפח".

סיכום

ראינו שלש מחלוקות מרכזיות:

1. כביצה - כמו ביצה שלנו (גר"ח נאה), כמעט פי שניים (חזו"א)
2. כזית - חצי ביצה (תוס'), אינו תלוי בביצה (רמב"ם וראשונים רבים)
3. מדידת השיעורים - בנפח (גמרא, רמב"ם ועוד), במשקל (מקצת אחרונים לחומרא)

כפי שהוכחנו לעיל, בשלושת המחלוקות הללו, הדעה המקטינה את השיעורים היא הדעה המרכזית בפוסקים. גודל הביצה כדעת הגר"ח נאה, גודל הזית פחות מחצי ביצה כדעת הרבה ראשונים, והמדידה על פי נפח. ולכן מעיקר הדין, שיעור כזית הוא כ- 4 סמ"ק¹⁰, ואין קשר בינו לבין שיעור הביצה שהוא 56 סמ"ק כשיטת הגר"ח נאה.

הפער בין פסיקת ההלכה בין שיטות אלו לבין השיטות המגדילות את השיעור הוא עצום. לדוג', אם נפסוק כשיעור חזו"א, וזית הוא חצי ביצה, ומודדים במשקל - יוצא שכזית מצה שווה בערך למצה וחצי של מכונה. לעומת זאת אם ניקח את כל השיעורים הקטנים, חמישה כזיתים יגיעו לשליש מצה.

בשולי הדברים, נעיר כי אין מטרת דברינו לפסוק הלכה בסוגיה סבוכה זו. הלכה למעשה, כל אחד ישאל את רבו כיצד לנהוג. מטרת המאמר היתה לפרוס בפני הקורא את הסוגיות השונות ולנסות להתחקות אחר שורשי המחלוקות.

⁹ הרמב"ם כאן מעיר שאפשר למדוד במשקל, בתנאי שמודעים לכך שזו לא המידה המדויקת אלא רק בקירוב. וכפי שביארנו, רק במיני מאכל בהם הפער הוא באמת לא משמעותי, כדוגמת המרור.

¹⁰ שמעתי עדות מהרב אהרון אייזנטל שכאשר הרב עוזי קלכהיים היה חולה מאד והגיע לבקרו הגרש"ז אורבך, הרב קלכהיים שאל אותו כיצד יאכל השנה מצה בליל הסדר, שהרי הוא מאד חולה וקשה לו להכניס דבר מה לפיו. הגרש"ז הוציא מכיסו שקית עם חתיכה מצה קטנה (פחות מרבע מצה) ואמר לו שחתיכה בגודל כזה מספיקה.